

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.4.2.

Marcin Bukala

**A „népek vezetője” nélkül
A kommunista hatalom és a rzeszówi vajdaság társadalmának reakciója
Joszif Sztálin halálára**

Bevezetés

A lengyel historiográfiában elfogadott, hogy Lengyelországban a sztálinizmus kezdetét az 1948-as évre teszik, a végét pedig 1956-ra. Ugyanakkor a történészek arra is figyelmeztetnek, hogy a politikai, társadalmi és gazdasági életben már 1948 előtt is tapasztalhatók voltak a sztálinizmus bizonyos elemei, úgymint a Lengyel Munkáspárt (LMP) hegemon szerepe, a kommunisták által alkalmazott erőszak és terror a politikai ellenfelekkel vívott harcban és a részben már központosított, parancsuralmi gazdasági rendszer a gazdaságban.¹

Érdemes rámutatni a lengyelországi sztálinizmus néhány lényeges jellemvonására. A pártrendszer egységesítése, amely következtében a Lengyel Munkáspárt és a Lengyel Szocialista Párt egyesülésével 1948 decemberében létrejött a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP), valamint a Népi Párt és a Lengyel Népi Párt egyesítésével 1949 novemberében az Egyesült Népi Párt (ENP). Rajtuk kívül létezett még a Demokrata Párt (DP). E három politikai csoportosulás működése kivételesnek mondható a második világháború után szovjet dominancia alá kerülő országokhoz képest.

Ugyanakkor a politikai pluralizmus csupán látszat volt. A hatalmat a LEMP gyakorolta, amelyben kulcsszerepet játszott Bolesław Bierut (szovjet ügynök, a LEMP KB első titkára 1948 és 1956 között, a Lengyel Köztársaság elnöke 1947 és 1952 között, valamint miniszterelnök 1952 és 1954 között), Jakub Berman (a LEMP KB PB tagja, miniszterelnök-helyettes 1954 és 1956 között) és Hilary Minc (miniszterelnök-helyettes 1949 és 1956 között, valamint az Állami Tervgazdasági Bizottság elnöke 1949 és 1954 között). Az állam irányítása és a működését érintő döntéshozatal a párt kezében volt. A két formális szövetséges csoportosulás, az ENP és a DP a LEMP szolgálatában állt. A feladatok végrehajtását a kiépített pártapparátus biztosította a közigazgatás és a gazdaság ellenőrzése révén. Számos állami intézményt a Kreml által Lengyelországba küldött szovjet állampolgárságú ún. tanácsadók felügyeltek. Közülük Konstanty Rokossowski miniszterelnök-helyettes, nemzetvédelmi miniszter és Lengyelország marsallja volt a lefontosabb.

A sztálinista rendszer elkerülhetetlen jellemzője volt a kiépített megtorló gépezet, amely minden társadalmi, szakmai és vallási csoportot átfogott. Jellemzői közé tartoztak a jog eszközként való felhasználása, a bűnperek brutalitása, a kikényszerített vallások és a politikai kirakatperek. Az állami erőszakrendszer a megtorló apparátusra – a Közbiztonsági Minisztériumra és a Lengyel Hadsereg Hírszerző Fő Hivatalára – támaszkodott. Általános volt a félelem, az állandó belső és külső fenyegetés és a terror atmoszférájának fenntartása. (A fenyegetésnek természetesen Nyugat-Európából és az USA-ból kellett érkezni.) Az ország külső ellenségétől a szovjet parancsnokokkal (52 tábornok és 670 tiszt) feltöltött és 400 ezer fősre duzzasztott hadseregnek kellett megvédenie az országot.²

A sztálinista időszakban, a gazdasági szférában, elsősorban az iparban és a kereskedelemben a kommunista hatalom felszámolta a magánvállalkozásokat. Korlátozták a magánkiszipart, valamint államosították a Lengyelországban hagyományos mezőgazdasági és fogyasztási cikket termelő szövetkezeteket. A központi tervezés és a parancsuralmi rendszer keretében a kommunisták arra törekedtek, hogy az országot szovjet mintát

követve (hatéves gazdasági terv keretében, 1950–1955) iparosítsák a nagy energiaigényű nehézipar fejlesztése révén. Megkísérelték a mezőgazdaság átalakítását is a magánkézben lévő családi gazdaságok erőszakos kollektivizálásán keresztül.³

A sztálinizmus a kulturális és vallási életben arra törekedett, hogy „minden eszközzel befolyásolja a társadalmi tudatot, és alárendelje a marxizmus dogmatikus változatának”.⁴ Ezt szolgálta a független kezdeményezések felszámolása és a még megmaradt társadalmi szervezetek egységesítése. A tömeges indoktrináció és Joszif Sztálin kultusza az állami propaganda, a nevelés, az oktatás és a tudomány elválaszthatatlan elemévé vált. Lengyelországban csak a katolikus egyház állt ellen a kommunista hatalomnak – az államnak való alávetés kísérlete ellenére –, amiért azonban nagy árat fizetett.⁵

A Rzeszóvi vajdaság az ötvenes évek első felében

A Rzeszóvi vajdaság fiatal közigazgatási egységnek számított, formálisan 1945 óta létezett Lengyelország délkeleti részén. Délről Csehszlovákia, keletről pedig a Szovjetunió határolta. Eleinte 17 járásra osztották: Brzozów, Dębica, Gorlice, Jarosław, Jasło, Kolbuszowa, Krosno, Lesko, Lubaczów, Łańcut, Mielec, Nisko, Przemysł, Przeworsk, Rzeszów, Sanok és Tarnobrzeg központokkal. Az 1950–1952-ben lebonyolított közigazgatási reform eredményeképpen újabb járásokat hoztak létre. Járási jogú város lett Rzeszów (1950. június 21-től) és Przemysł (1951. március 31-től), valamint 1952. január 1-jén létrejött az Ustrzyki járás az 1951. február 15-én a Szovjetunióval kötött határmódosító egyezmény alapján Lengyelországhoz került területről. A Rzeszóvi vajdaság területe 1945-ben kb. 18 200 km² volt, majd az említett határmódosítást követően 1951-ben 18 639 km²-re nőtt.

1950-ben a Rzeszóvi vajdaságban 1,38 millióan éltek. A lakosság fokozatosan növekedett, hogy 1955-re elérje az 1,52 milliós számot. A vajdaság erősen falusias és mezőgazdasági jelleggel bírt. 1950-ben a lakosság közel 83 százaléka falun élt. A falusi lakosság létszáma nagyon lassan csökkent, de még 1955-ben is a lakosság 79 százaléka élt falun.⁶ A létfenntartás fő forrása a mezőgazdaság volt. A helyi mezőgazdaság jellegzetességei az apró családi gazdaságok, amelyek közel 23 százaléka nem érte el a két hektár nagyságot sem 1950-ben, 42,6 százalékuk pedig 2–4 hektárnyi volt.⁷

Amint már említettem, a lengyelországi politikai rendszert a LEMP dominanciája jellemezte. A másik két politikai csoportosulás, az ENP és a DP kizárólag kiszolgáló szerepet töltött be a kommunista párt számára. A LEMP fölényét az ENP és a DP felett a Rzeszóvi vajdaságban jól mutatják a statisztikai adatok. Ezek szerint 1949 májusában 50 337 fő tartozott a párthoz (26 885 tag és 23 452 tagjelölt).⁸ A LEMP statisztikai fölénye a szatellitpártokkal szemben nagyon szembetűnő volt. Az Egységes Népi Párt, amely 1949 novemberében jött létre a Népi Párt és a Lengyel Népi Párt formális egyesülésével, 1950-ben 22 649 tagot számlált.⁹ A Demokratikus Párt, amely marginális szerepet játszott a vajdaság politikai életében, mindössze körülbelül 1500 fős tagsággal rendelkezett.¹⁰ A LEMP képviselői domináltak a nemzeti tanácsok politikai arculatának formálásában. Kezükben összpontosult a hivatalok, közintézmények és az üzemek vezetői pozícióinak többsége.

A politikai ellenzék a Rzeszóvi vajdaságban 1947 végétől már nem létezett. A politikai jellegű konspirációs szervezeteket még ugyanebben az évben szétverte a Közbiztonsági Minisztérium. A régióban semmilyen nagyobb veszély nem fenyegette a kommunista hatalmat.

Az ifjúsági szervezetek egységesítésének eredményeképpen 1948-ban létrejött a Lengyel Ifjúsági Szövetség (LISZ), a LEMP-nek alárendelten. 1949 októberében hozzávetőleg 63 ezer ifjú tagja volt a Rzeszóvi vajdaságban, tehát minden negyedik ember a 15 és a 25 év közötti korosztályból. A LISZ taglétszáma fejlődő tendenciát mutatott a sztálinista időszakban. 1953 májusában a tagsága elérte a 96 ezres létszámot ebben a régióban.¹¹

A Rzeszóvi vajdaság falusi jellegének köszönhető, hogy a helyi hatalom által kijelölt gazdasági változások fő iránya a sztálinista korszakban a mezőgazdaság kollektivizálása volt, amelyet 1948 júliusában kezdtek meg. Az

államapparátus politikai és gazdasági nyomása eredményeképpen a Rzeszóvi vajdaságban 18 termelőszövetkezet alakult meg 1950 január 28-ig. Számuk 1953 júliusában e területen már 325 volt. A paraszti használatú termőföldek szövetkezetesítésének foka 1953 alig 4,2 százalék volt (egyések szerint csak 2,8 százalék). A statisztika azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása a rzeszóvi területeken az egyik legrosszabb eredményeket mutatta az egész országban. Ezek az alacsony eredmények a falusi lakosság magatartásának és határozott ellenszenvének voltak köszönhetőek.¹²

A Rzeszóvi vajdaságban az ipar fő pillére a 20. század harmincas éveiben kialakított Központi Ipari Körzetben létrehozott iparvállalatok voltak. Ezek közül a legjelentősebb a rzeszóvi Közlekedési Eszközök Gyártó Üzem (1951-ig Állami Repülőgépgyártó Üzem), a mieleci Közlekedési Eszközök Gyártó Üzem (korábban Állami Repülőgépgyártó Üzem) és a Stalowa Wola-i Kohászati Művek. A fő iparvállalatok közé tartoztak még: Nowa Dębában a Vasművek, Dębicában a Festék- és Lakkgyár, Nowa Sarzynában a Vegyiüzem, valamint a vajdaság déli részén (a Gorlicei, Jasłói és Krosnói járásban) található olajfinomítók és olajkitermelő üzemek Glinnik Mariampolskin, Jasłóban, Jedliczen és Krosnóban.¹³

A Rzeszóvi vajdaság kulturális életében kulcsszerepet játszott a fővárosa, vagyis Rzeszów (1950-ben 28 100, 1953-ban 47 500 lakossal).¹⁴ Itt helyezték el a vajdasági (regionális) jelentőségű hivatalokat. Ebben a városban adták ki a régió egyetlen napilapját, a *Nowiny Rzeszowskiét* [Rzeszóvi Hírek]. 1952-től innen sugározták *Lengyel Rádió Krakkó* rövid délutáni adásait. Tíz-egynéhány középiskola és szakmunkásképző működött, hiányzott azonban a felsőoktatás.

Sztálin halála

A várható halálhír komoly aggodalmat keltett a Lengyelországot kormányzó kommunisták körében. Félték, hogy Sztálin halála zavargásokat és nemkívánatos társadalmi fellépéseket vagy az egész politikai rendszer általános válságát okozhatja. Hogy megelőzzék az effajta forgatókönyveket, a Közbiztonsági Hivatal politikai rendőrsége hatalmas erőit vezették be láthatatlanul.

1953. március 4-én a LEMP KB tájékoztatta a lengyel társadalmat Joszif Sztálin, a Szovjetunió vezetője súlyos betegségéről. A kommunista hatalom félt a lengyel társadalom reakciójától. Ezzel kapcsolatban Władysław Radkiewicz közbiztonsági miniszter parancsot adott a vajdasági közbiztonsági hivataloknak – tehát a rzeszóvi Vajdasági Közbiztonsági Hivatalnak is –, amelyben meghatározta, hogy milyen lépéseket kell tenniük a hatalom által nemkívánatosnak tartott események elkerülése érdekében. A miniszter parancsa szerint többek között erősíteni kellett a harcot az „ellenséges propagandával” szemben, a kezdeményezőkről listát kellett készíteni és letartóztatni őket, a párt számára káros információkat cáfolni, megerősíteni a Polgári Rendőrség őrzőjait, a Biztonsági Hivatal operatív munkatársait kivezényelni a közterületekre, hogy felmérjék a társadalmi hangulatot, valamint a kritikus megnyilvánulások elkövetőit beazonosítani. Azt is előírta, hogy különös figyelmet fordítsanak az iparvállalatoknál és az iskolákban kialakult helyzetre.¹⁵

A Sztálin betegségéről szóló hírt nagy érdeklődéssel fogadták a vajdaság lakosai. A Brzozóvi járásban egyesek igyekeztek a hír valóságát ellenőrizni a nyugati államok független rádióadásait hallgatva.

1953. március 5-én az állam- és párhatalom tájékoztattott a „Béke Nagy Őre” halálhíréről. Az egyetlen helyi napilap, a *Nowiny Rzeszowskie* az első oldalán helyezte el a cikket *Sztálin meghalt* címmel, valamint publikálták az SZKP KB, a Szovjetunió Minisztertanácsa és a Legfelsőbb Tanácsa közleményeit. A lap további lapjain pedig a LEMP KB, a Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsa és Államtanácsa felhívásait közölték, amelyek kifejezték szolidaritásukat Szovjetunió gyászba borult népeivel, valamint kifejezték készségüket Sztálin tanításainak és „örökké élő” gondolatainak továbbvitelére.¹⁶

Egész Lengyelországban röpgyűléseket, nagygyűléseket, gyászünnepségeket szerveztek, amelyeken a szervezők Sztálin dicsőítő beszédeket tartottak. A Lengyelországot irányító kommunisták 1953. március 7-én a

tiszteletadás sajátos módját találták ki: a leginkább iparosított város, Katowice nevét átkeresztelték Stalinográdra (Sztálinváros).¹⁷

A Rzeszóvi vajdaságban a Szovjetunió vezetőjének halála utáni társadalmi hangulat általában nyugodt volt. A politikai pártok, a hatalom szervei és a létező szervezetek igyekeztek mozgósítani a régió lakosságát Sztálin megsiratására, aki a propaganda szerint elhozta a hitleri rabság alóli felszabadulást, és hozzájárult a második világháború lezárásához, aki „őrt állt” a világbéke védelmében, valamint elősegítette a Lengyelországban lezajlott társadalmi és gazdasági változásokat, mint például a mezőgazdasági reform bevezetését. A többéves sztálinista indoktrináció és a társadalom megfélemlítése részleges eredményt hozott. Ezt bizonyítják a rzeszóvi vidék különböző helyszínein megszervezett röpgyűlések. Március 5. és 9. között (Sztálin temetésének napjáig) csak a Brzozóvi járásban 67 gyűlés és felhívás volt, amelyből 50 a falvakban, 11 az állami intézményekben, 3 pedig az állami gazdaságokban zajlott le. Összesen 3852 fő vett ezeken részt. Az üzemek gyásztáviratokat küldtek a Szovjetunió varsói és krakkói konzulátusára. Az iskolai röpgyűléseken sok diák sírva fakadt. A hivatalos gyászünnepekre a vajdasági párt- és állami hatalom képviselői részvételével a rzeszóvi Kultúrházban került sor. Részt vett rajta Arkadiusz Łaszewicz, a LEMP Vajdasági Bizottságának első titkára, Waław Rózga, a Vajdasági Nemzeti Tanács Elnökségnek vezetője, Antoni Niemiec, az ENP Vajdasági Bizottsága elnökségének tagja, Józef Tkaczow, a Nemzeti Front Vajdasági Bizottságának elnöke, a LISZ képviselői és a helyi lakosság. A szokásos propaganda-felzólalások mellett, amelyek Sztálin „érdemeit” méltatták, elfogadtak egy határozatot az elképzelt imperialista fenyegettség elleni éberség erősítéséről. Deklarálták azt is, hogy mostantól intenzívebben dolgoznak a gazdasági és társadalmi területen.

A politikai pártok és a helyi állami hatalom képviselői igyekeztek kihasználni az események kivételességét a lakosság mozgósítására, hogy az állam javára újabb gazdasági vállalásokat tegyenek, illetve munkaversenyeket indítsanak. A hivatalos propaganda hangsúlyozta, hogy a Rzeszóvi vajdaság parasztjai vállalták többek között, hogy felszámolják az ugarterületeket, elvégzik a talajjavító munkákat, felgyorsítsák a vetési akciót, növelik a sertésenyészesi szerződéseket, valamint hektáronként 1 mázsával emelik a gabona, 20 mázsával a cukorrépa termőképességét. A Paraszti Önségély szervezet tagjai minden járásban tettek ilyen alkalmi termelési vállalásokat. A trzebuskai Állami Téglagyárban a munkások vállalták, hogy 150 százalékkal emelik a téglatermelést. A helyi sajtó beszámolt a Stalowa Wola-i Kohászati Művek, a Sanoki Vagongyár, a krosnói, valamint a gorlicei olajkitermelő vállalatok vállalásairól is. Ezenkívül az összes falu tett valamilyen társadalmi vállalást.¹⁸

A gyász időszakában a párthatalom társadalomra helyezett nyomásának nem csupán az újabb kötelességvállalások voltak az eredményei. Ez a pillanatot a LEMP arra is felhasználta, hogy a párt tagságát felduzzassza. Amint arról a *Nowiny Rzeszowskie* napilap is beszámolt, Sztálin halála után több száz új tagot regisztráltak a pártban, főképpen a LISZ tagjaiból, az élmunkásokból és az értelmiség soraiból.¹⁹

A gyászünnepek lefolyása, valamint a gazdasági vállalások mértéke csak látszólag tanúskodott arról, hogy a társadalom azonosult az elhunyt Sztálinnal, valamint az előtte tisztelgő LEMP-pel. Tudatában voltak ennek a Biztonsági Szolgálat funkcionáriusai is, akik ismerték a társadalom valódi hangulatát. Az „ellenséges” kilengések és kommentárok lehetőségének megakadályozására, amelyek a gyász-propagandával nem álltak összhangban, Artur Mickiewicz százados, a rzeszóvi Vajdasági Közbiztonsági Hivatal vezetőhelyettese március 5-i parancsának megfelelően harci készségbe helyezték a Biztonsági Hivatalt, a Polgári Rendőrséget és a Polgári Rendőrség Önkéntes Tartalékosait (ORMO). 1953. március 6-án a rzeszóvi Vajdasági Közbiztonsági Hivatalban a Járási Közbiztonsági Hivatalok vezetőinek és a Vajdasági Közbiztonsági Hivatal osztályvezetőinek részvételével eligazítást tartottak, amelyen elfogadták a „Sztálin elvtárs temetésével összefüggő rendezvények biztosításáról szóló tervet”. Franciszek Szlachcic alezredes, a rzeszóvi Vajdasági Közbiztonsági Hivatal főnöke, a Közbiztonsági Minisztérium irányelveivel összhangban, bevezette a legmagasabb készségi állapotot. Elrendelte az ügynöki munka fokozását, valamint a legjobb operatív munkatársak és a Biztonsági Hivatal osztályvezetőinek kirendelését a nagyüzemekbe, többek között a rzeszóvi, a mieleci, a dębicai és a gorzycei

közlekedési eszközöket gyártó üzemekbe, a Stalowai Wola-i Kohászati Művekbe és erőműbe, a Nowa Dęba-i Vasművekbe, a Nowa Sarzyna-i és a krajowicei vegyi üzemekbe, valamint az olajbányászati objektumokba a Rzeszóvi vajdaság déli járásában. A városokban megerősítették a rendőrség éjszakai őrzését. Ezekon felül Rzeszóuban a Vajdasági Közbiztonsági Hivatal munkatársaiból még három csoportot is létrehoztak, amelyeknek az ipari objektumok körül kellett őrzésüket teljesíteniük.²⁰ A politikai rendőrség éppen a nagyobb csoportokban látta a nagyobb veszélyt.

A Biztonsági Hivatal fennmaradt jelentései – a hivatalos röpgyűlésekről és nagygyűlésekről való tájékoztatókon kívül – kritikus véleményeket is tartalmaznak, sőt még a Rzeszóvi vajdaság társadalmának antisztálinista fellépéseiről is szólnak. Például a Dębicai járásban, a witkowicei vasútállomáson valaki kiírta, hogy „Le a kommunizmussal, éljen Truman elnök, várunk rá”. A Stalowa Wolai Kohászati Művek egyik WC-jének falára valaki felírta, hogy „Meghalt a gyilkos a Kremlben, közeledik a felszabadulás napja”. A Lubaczóvi járásban, a cewkóvi kápolnában egy ismeretlen felírta a falra, hogy „Sztálin megdöglött”. A mieleci Pedagógiai Líceumban a gyászünnepek alatt néhány tanuló nevetgált a háromperces csend alatt, amiért kizárták őket a LISZ-ből, valamint megvonták tőlük az ösztöndíjat, és rosszabb magatartásjegyet kaptak. Hasonló eset történt a rzeszóvi Kereskedelmi Technikumban is. A Mieleci járásban található Wojków faluban a LEMP által szervezett nagygyűlésre egyetlen lakos sem ment el. A parasztok bojkottálták a röpgyűlést a kb. 20 km-re távolabbi Pławo faluban is, ahol mindössze négy ember jelent meg. Wólka Ogryzkowa (Przeworski járás) faluban a Joszif Sztálin tiszteletére szentelt kétperces néma csend alatt az összegyűlték közül egyedül csak a helyi polgármester állt fel. A Rzeszóvi járásban az egyik középiskolában egy tanuló vulgáris szavakkal illette a Szovjetunió vezetőjét. A Biztonsági Szolgálat le akarta tartóztatni, de az akció a diák halálával végződött. A fiatal ember a biztonsági szolgálat emberei elől való menekülés közben a vonat kerekei alá esett. A tragikus eseményt hivatalosan öngyilkosságnak minősítették, miszerint a diák így akart megmenekülni a büntetőjogi felelősség alól.²¹

1953. március 9-én, Sztálin temetésének napján a Rzeszóvi vajdaságban nem jegyezték fel egyetlen tömeges ellenállási kísérletet sem. Csupán azt, hogy egyes falvakban, a Brzozóvi, a Lubaczóvi és a Sanoki járásokban, a lakosság egy része nem tartotta be a üzemekben elrendelt ötperces szünetet, amelyek a „Sztálin elvtárs Emlékének Tiszteletére létrehozott Országos Bizottság” rendelt el. A régió néhány templomában nem kondultak meg a harangok Sztálin tiszteletére, annak ellenére, hogy március 7-én a helyi püspök, Franciszek Barda erre engedélyt adott. A harangok nem szóltak többek között Rozwadówban (Tarnobrzegi járás), Uhercében (Leskói járás), Lubaczóuban, Strzyżówban, Majdan Kolbuszowskiban (Kolbuszowai járás), Haczóuban és Wesołában (Brzozóvi járás), valamint Krygben, Wojtówában és Zagórzanyban (Gorlicei járás).

1953 áprilisában a Vajdasági Közbiztonsági Hivatal és a járási közbiztonsági hivatalok elemezték a Sztálin halála és temetése idején a Rzeszóvi vajdaságban észlelt „ellenséges tevékenységek” kiterjedését. Az elemzésből kiderült, hogy ezen a területen 282 jogsértő és a kommunista hatalom ajánlásaival szembeni cselekedetet regisztráltak. Ezek közül 241 esetben kritikus megnyilvánulásokról volt szó. A többi „kihágás”: 7 esetben nem hajtották végre a hatalom rendeleteit, 5 esetben tömegesen hallgatták a külföldi rádióadókat, 2 esetben névtelen fenyegetéssel találkoztak, 1 esetben pedig ellenséges feliratot találtak, valamint 26 más típusú incidensre is sor került. Földrajzi értelemben a legtöbb „kihágást” az Ustrzyki (31), a Jarosláwi és a Mieleci (26-26) és a Sanoki járásban (22) jegyezték fel, tehát viszonylag távol Rzeszówtól, a régió fővárosától. A Sztálin halála utáni eseményekkel összefüggésben a Biztonsági Hivatal funkcionáriusai 68 személyt őrizetbe vettek vagy letartóztattak a vajdaságban, a legtöbbet, 49 főt 1953. március 5. és 11. között. E negyvenkilencből harminchármat ún. ellenséges propaganda terjesztéséért, hatot külföldi rádióadás hallgatásáért, három-három főt pedig ellenséges feliratok elhelyezéséért, illetve a gyászdekoráció megrongálásáért vettek őrizetbe. A letartóztatottak többségét bűncselekmény vagy megfelelő bizonyító anyag hiányában szabadon engedték. Tizenkilenc ügyet tereltek bírósági útra vagy a Visszaélések és Gazdasági Károkozás elleni Harc Különleges Bizottsága elé. A Biztonsági Hivatal tevékenységével párhuzamosan, Sztálin halálával és temetésével kapcsolatban 14 személyt tartóztatott le a rendőrség.²²

A rzeszówi területeken élők kritikus és független fellépéseinek száma Sztálin halálától a temetéséig nem mondható soknak. E fellépések mindenekelőtt egyéniek és szervezetlen jellegűek voltak. A kisebb incidenseken kívül – az ifjúság részvételével – nem került sor a gyászhangulat semmilyen nagyobb mértékű megzavarására, sem a sztálinizmus hivatalos kritikájára. Nem engedték ezt meg a hatalmat gyakorló kommunisták, akik kihasználva a kínálkozó lehetőséget és a még általánosan létező félelmet, sikerrel kényszerítették a helyi lakosságra még több gazdasági terhet. A vajdaságban csak néhányan vették a bátorságot arra, hogy az 1953. márciusi eseményekről független véleményt fogalmazzanak meg, akik észrevették a fordulópontot, és reménykedtek abban, hogy ez változást hoz az ország gazdasági és politikai életében.

Sztálin halála nem okozott semmilyen azonnali változást a pártapparátusban, sem a kormányzás módszereiben Lengyelországban. Egyes területeken, mint például az egyházzal szembeni politikában, még inkább a terror fokozódása volt tapasztalható (pl. 1953 szeptemberében bebörtönözték Stefan Wyszyński kardinálist, Lengyelország prímását, aki csak 1956 októberében szabadult). A liberalizáció jeleivel csak elvétve lehetett találkozni. Például országos méretekben (statisztikailag) enyhébbek lettek a bírósági szervezetrendszeren belül működő Visszaélések és Gazdasági Károkozás elleni Harc Különleges Bizottsága által kiadott ítéletek. A két folyamat (a büntetőügyek liberalizációja és az egyház elleni terror fokozódása) egymással párhuzamosan zajlott.²³

A Rzeszówi vajdaságban Sztálin halála után nehezen lehetett példát találni a rendszer liberalizációjára. Olyan lengyel vidék volt ez, ahová az új politikai és kulturális trendek csak nagy késéssel érkeztek meg, a régi, bevett elveken pedig kelleetlenül változtattak. A helyi párhatalom represszív politikájának fokozódása a mezőgazdaságban volt tetten érhető. A Kolbuszowai járásban a falusi gyűlések egész sorozata után (1953 telén és tavaszán) négy gazdasági szövetkezetet hoztak létre, számos túlkapással társítva. A falusi lakossággal való konzultációk csak a látszatot szolgálták. A földek elfoglalása az alakuló szövetkezetek által a parasztok ellenállásával találkozott. Górnóban, Lipnicában, Ranizówban és Wola Rusinowskán (Kolbuszowai járás) a parasztok néhány napig tiltakoztak, és összecsapásra is sor került az Állami Gépállomás dolgozóival, a rendőrséggel és a LEMP Kolbuszowai Járási Bizottságának képviselőivel. A járásban kialakult helyzet lecsillapítása még a Biztonsági Hivatalnak is problémát jelentett. A kolbuszowai ügyeket – a párhatalom így nevezte a kialakult konfliktust – nem lehetett elhallgatni. Szükséges volt tehát szimbolikusan is levonni a konzekvenciákat a bűnösökkel szemben, hasonlóan a központi párhatalom magatartásához az 1950-es ún. gryficei események után.²⁴ 1953. augusztus 19-én a rzeszówi LEMP VB határozatot hozott, amelyben elítélték a „torzulásokat”, amelyek a Kolbuszowai járásban a termelőszövetkezetek létrehozásánál jelentkeztek. A határozat azonban nem tagadta magát a kollektivizálás szükségességét ezekben a falvakban.²⁵

A Rzeszówi vajdaság társadalmában nem csupán a mezőgazdaságban érezhette a hatalom változatlan és brutális politikáját. Rzeszówban, 1953-ban a LEMP VB által tett lépésekből kiderült, hogy a párt számára a fő problémát a termelés növelése jelentette a gazdaság minden területén, és a „népi hatalom” ellenségeivel való harc, akik közé a kulákokat (gazdag földbirtokosokat), az állítólagos gazdasági szabotőröket és a függetlenségi földalatti mozgalom résztvevőit sorolták.²⁶

Nem ok nélkül ítélte a rzeszówi Kerületi Katonai Bíróság 1953-ban hat főt halálra, vagyis kétszer annyit, mint egy évvel korábban. Az elítéltek között a legsúlyosabb ítéletekkel a függetlenségi konspiráció résztvevőit sújtották.²⁷ Sztálin halála után továbbra is tökéletesen működött a megtorló apparátus a Rzeszówi vajdaságban. 1953 folyamán 471 letartóztatásra került sor. 1952-vel összehasonlítva ez a letartóztatások számának csökkenését mutatja, ugyanakkor még mindig magasabb volt, mint 1951-ben. A letartóztatásokat megelőző bűncselekmények fő kategóriája 1953-ban a suttogó propaganda volt (a párt- és államhatalommal szembeni kritikus megnyilvánulások) – 167 esetben.²⁸

A hatalmi apparátus első komolyabb reformjára Lengyelországban csak egy évvel Sztálin halála után került sor. Mindezt a Szovjetunióban bekövetkezett változások kényszerítették ki, amelyeket lengyel területen is éreztettek hatásukat. A problémát a LEMP II. kongresszusán tárgyalták 1954. március 10–17. között, Nyikita Hruscsov

részvételével. A kongresszus eredményeképpen szétválasztották a LEMP KB első titkári posztját a miniszterelnöki pozíciótól. A párt élén maradt Bierut, a kormány irányítása pedig 1954. március 18-án Józef Cyrankiewicz kezébe került. A márciusi kongresszus eredménye volt az állam gazdaságpolitikájának megváltoztatása is, amelynél figyelembe vették az egyéni gazdálkodók szükségleteit is. Ugyanakkor a LEMP II. kongresszusán elfogadott határozatok nem befolyásolták a Rzeszówi vajdaság lakosainak hangulatát. A társadalomban elmélyült a párttal szembeni bizalmatlanság, az apátia, illetve a gazdasági politikai helyzet gyors javulásába vetett remény hiánya. A Sanoki járás (pontosabban Zboiska falu) lakossága úgy kommentálta az eseményeket, hogy a párt- és a kormányposztok szétválasztása, amelyek eddig Bierut kezében voltak, csak azért következett be, mert ő ellenezte a mezőgazdaság kollektivizálását. Mindez az országban lezajlott politikai változások teljes meg nem értéséről tanúskodott.²⁹ Az ENP és a DP helyi szervei megmerevedtek és a szolgálatkészek maradtak a LEMP-pel szemben.

A párt- és államhatalom új gondolatait és nyilatkozatainak óvatos fogadtatása a Rzeszówi vajdaság lakosainak részéről teljesen megalapozott volt. A párt szavahihetősége a kezdetektől alacsony volt, és még azt is megtépták az olyan kisebb „esetek”, mint amelyek például a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság (a Vörös Hadsereg által megszállt lengyel területeken megalakított első kommunista kormány 1944 júliusában) megalakulásának 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek alatt történtek. Úgy tervezték, hogy az ünnepségek kiemelik a Lengyel Népköztársaság számára előnyös változásokat, de végül az egész teljesen kompromittálódott, mivel kiderült, hogy a mezőgazdasági kiállításon bemutatott, különleges állattenyésztési központban nevelt állatok nem az állami termelőszövetkezetekből származtak. Meg kell azt is említeni, hogy 1954-ben a falu kollektivizálási programja továbbra is folytatódott. A paraszti ellenállásnak köszönhetően csupán 28 kollektív gazdasági szervezetet tudtak létrehozni, a legkevesebbet az országban. A helyi hatalom veresége mértékének megértéséhez tudni kell, hogy 1953-ban ugyanitt 149 szövetkezetet alakítottak.³⁰

A Lengyelországban kialakult politikai helyzet 1954 őszén kezdett megváltozni. A változások összefüggtek Józef Światło ezredes, a Közbiztonsági Minisztérium X. főosztálya igazgatóhelyettesének személyével, aki 1953. december 5-én Nyugatra szökött, és együttműködést kezdett az amerikai titkosszolgálatokkal. 1954. szeptember 28-ától a kommunista hatalom működéséről való szenzációs ismeretei általánosan ismertté váltak Lengyelországban a Szabad Európa Rádió *Az állambiztonság és a párt kulisszái mögött* című sorozatából, amelyet Lengyelországba sugároztak. Ennek eredményeképpen láthatóan megélné a rzeszówi területek társadalmi hangulata. A rzeszówi Vajdasági Közbiztonsági Hivatal számos olyan esetről tett jelentés, hogy a lakosok a Szabad Európa Rádió adásait hallgatták 1954 őszén. Előfordult, hogy a rádiókészülékek előtt tucatnyian ültek. Ugyanebben az időben légi úton (ballonok segítségével) a vajdaság területére antikommunista röplapokat kezdtek szórni lengyel, cseh, orosz és magyar nyelven, amelyeket a Szabad Európa Rádió küldött. 1955 februárjától Lengyelország területére légballonok repültek be *Az állambiztonság és a párt kulisszái mögött* című brosúrákkal. A következő hónapokban a ballonok a Szabad Európa bulletinjeit vagy George Orwell *Állatfarm* című művét jelentős példányszámban szórták szét a rzeszówi területeken.³¹

A rzeszówi területeken megélné a társadalmi hangulatot, amelyet a Szabad Európa Rádió adásai váltottak ki, még inkább fokozta az 1954. szeptember 25-én bevezetett közigazgatási reform, valamint az 1954. december 5-én megtartott első hivatalos nemzeti tanácsi választások.

1954 októberében megkezdtek a munkát a Nemzeti Front bizottságai, amelyek feladata volt a választások előtti gyűlések megszervezése, a választók beadványainak és panaszainak fogadása, valamint a termelési vállalkozások kezdeményezése. Hamar kiderült ugyanakkor, hogy a szerepük csak látszólagos. A jelöltek a LEMP aktíváinak vezetői választották ki, társadalmi konzultáció nélkül. Ez az eljárás komoly elégedetlenséget okozott a vajdaság 100 településén. Végül a közvélemény lecsillapítása érdekében a hatalom kénytelen volt taktikailag engedni. Szükségessé vált a jelöltek ellenőrizni, és a Nemzeti Front listáiról 2745 főt ki kellett húzni, helyükre 3372 másik személyt jelöltek. A Rzeszówi vajdaság pártaktivistái nem értették meg a LEMP KB utasításait a titkos szavazás ügyében, amellyel az volt a céljuk, hogy látszólag demokratikusak legyenek a választások. Maga a

választási kampány nagy lendülettel zajlott. Ugyanakkor a Brzozówi, Dębicai, Jarosławi, Jaslói, Mieleci és Tarnobrzegi járások lakosai között megjelentek olyan felhívások, amelyek a Nemzeti Front jelöltjeinek áthúzására (nem szavazásra) szólítottak fel. Megjelentek egyes pártaktivistáknak címzett névtelen levelek és fenyegetések is. Végül az egész vajdaságot figyelembe véve mindössze kilenc LEMP által javasolt jelöltet választottak meg. Az eredménynek szimbolikus jelentősége volt.³²

Az 1954. december 5-i nemzeti tanácsi választásokra akkor került sor, amikor a hatalom táborában komoly problémák jelentkeztek. Józef Światło ezredes ügye és az általa feltárt titkok a társadalom szemében kompromittálták a LEMP-et. Szükségessé vált az emigrált állambiztonsági funkcionárius által bűnösnek mondott személyek elítélése. Bár jogilag a visszaélésekért a párt és az általa irányított állami intézmények voltak a felelősek, elkövetésüket a Közbiztonsági Minisztérium és területi szervei nyakába varrták.

A párt által felülről megfogalmazott kritika a biztonsági hivatal apparátusával szemben nem váltott ki nagy visszhangot a Rzeszówi vajdaságban. Nem járt a hivatal bűncselekményeket elkövető funkcionáriusainak elszámoltatásával. 1954–1955-ben a rzeszówi területen mindössze 16 funkcionáriust ítél el a bíróság, ebből kilencet munkahelyi lopásért és csalásért, négyet alkohol befolyása alatti rendbontásért, egyet hét ember megölésért és illegális fegyvertartásért, kettőt pedig a függetlenségi konspirációval való kapcsolattartásért.³³

A diszkreditálódott és közmegejtésnek örvendő Közbiztonsági Minisztérium nem létezhetett tovább. Szükségessé vált a biztonsági apparátus reformja. A körülmények is kedveztek egy átalakításnak, hiszen a Szovjetunióban 1954. február–márciusban szintén átszervezték az állambiztonsági szolgálatokat.³⁴ A szovjet mintát követve, 1954. december 7-én a Lengyel Népköztársaság Államtanácsának az állami közigazgatási szervekről szóló dekrétuma megszüntette a Közbiztonsági Minisztériumot, a helyére pedig két külön intézményt hoztak létre: a Minisztertanács mellett működő Közbiztonsági Ügyek Bizottságát és a Belügyminisztériumot. Az új jogszabályok értelmében a vajdasági és járási közbiztonsági hivatalokat átalakították közbiztonsági ügyekkel foglalkozó vajdasági és járási hivatalokká. 1955. január 1-jén jött létre Rzeszówban az új Közbiztonsági Ügyekkel foglalkozó Vajdasági Hivatal.³⁵

A biztonsági apparátust érintő, 1954–55-ben lezajlott reform jelentős létszámcsökkentéssel járt. Sajnos hiányoznak az összesített adatok arról, hogy a biztonsági apparátus hány funkcionáriusától vált meg a Rzeszówi vajdaságban. A mértékére következtethetünk a részlegesen fennmaradt járási adatokból. Például Lubaczóiban a Járási Közbiztonsági Hivatalból kilenc főt elbocsájtottak (szolgálatban maradt 16), Przemyszlben hat főt küldtek el (ebből négy operatív munkatárs volt), és hét főt áthelyeztek a rendőrség vajdasági parancsnokságára.³⁶

A biztonsági apparátus reformja és a terror mechanizmusának megfűkezése nem maradt hatás nélkül. A lakosság egyre kevésbé félt, és egy inkább megfogalmazta véleményét az országban és a világban kialakult helyzetről. Kétségtelenül hozzájárultak mindehhez a szívesen hallgatott külföldi rádióadók. A társadalmi hangulatot a pártagitátorok nem tudták ellenőrzésük alatt tartani. Ilyen hangulatban az új szövetkezetek létrehozására indított kampány csak sikertelenül végződhetett. 1955-ben a Rzeszówi vajdaságban mindössze 12 mezőgazdasági termelőszövetkezetet tudtak létrehozni (összehasonlításképpen 1953-ban 149-et, 1954-ben pedig 28-at).³⁷

A szövetkezetesítés területén elszenvedett vereség nem az egyetlen volt a hatalom számára 1955-ben; a LEMP VB-nek nem sikerült mozgósítani a falvak lakosságát a rzeszówi területekről, hogy lelkesen ünnepeljék meg május 1-jét. A LEMP VB a május 1-jei akciót kommentálva, megállapította, hogy a résztvevők száma igen alacsony volt. Ezenfelül az ünnepségeket megzavarták a kommunistaellenes röpcédulák, amelyeket többek között Medykában (Przemysli járás), Stalowa Wolában és Ustrzyki Dolnében találtak meg. Mielecben és Radomyślben a május elsejei felvonulással párhuzamosan a helyi templomokban ünnepi szentmiséket tartottak Szt. József, a munkások patrónusának ünnepe alkalmából.³⁸

Összegzés

A kommunisták tartottak attól, hogy a Szovjetunió vezetőjének halála ellenőrizhetetlen társadalmi reakciókat és a politikai rendszer általános válságát idézi elő. Ugyanakkor a valóságban a Sztálin halálával kapcsolatos potenciális problémákat sikerült elkerülni. A politikai titkos rendőrség (Közbiztonsági Hivatal), valamint a Polgári Rendőrség és a Polgári Rendőrség Tartalékos Önkéntesei bevetésének köszönhetően a fenyegetést sikerült elhárítani. A terror és a represszió többéves atmoszférája okozta, hogy a társadalom megfélemlített és passzív maradt. Tömegesen részt vett a régióban tartott gyászünnepségeket és nagygyűléseken. A vajdasági hatalom kihasználta ezt a lehetőséget, és mozgósítani tudta a társadalmat az állam javára végzendő további munkák (különleges termelési kötelezettségek) vállalására. Sztálin halálától a temetéséig (1953. március 5–9.) terjedő időszakban az egész Rzeszóvi vajdaságban 282 antikommunista fellépést jegyeztek fel (főleg kritikus megszólalások, névtelen levelek, fenyegetések, falfirkák formájában). A Sztálin halála utáni gyász hangulatának megzavarásával összefüggésben 68 személyt tartóztattak le. Maga Joszif Sztálin halála nem okozott azonnali politikai változásokat. A Rzeszóvi vajdaság esetében 1953-ban még az állami represszió megnövekedéséről is beszélhetünk. Az első mélyebb és a rendszert enyhítő változások csak egy évvel Sztálin halála után, 1954-ben következtek be.

Fordította: Mitrovits Miklós

Levéltári források

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie – AIPN Rz [Nemzeti Emlékezet Intézetének Levéltára, Rzeszów]

sygn. 04/20.

sygn. 04/21.

sygn. 04/22.

sygn. 04/48.

sygn. 04/81.

sygn. 04/202.

sygn. 04/204.

sygn. 04/248.

sygn. 04/272.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie – APRz [Állami Levéltár, Rzeszów]

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Rzeszowie, sygn. 3, 8579, 8692. [Lengyel Egyesült Munkáspárt Vajdasági Bizottsága, Rzeszów]

Wojewódzki Komitet Stronictwa Demokratycznego w Rzeszowie, sygn. 33. [Demokratikus Párt Vajdasági Bizottsága, Rzeszów]

Archiwum Zakładu Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie – AZHRL [Népi Mozgalom Történetét Kutató Csoport Levéltára, Varsó]

Zjednoczone Stronictwo Ludowe Naczelny Komitet – Wydział Organizacyjny, sygn. 466. [Egyesült Népi Párt Főbizottsága – Szervezési Osztály]

Publikált források

Rocznik, 1956

Rocznik statystyczny 1955. Główny Urząd Statystyczny PRL, Warszawa.

Sajtó

Nowiny Rzeszowskie, 1953, nr 57, nr 72.

Feldolgozások

Baberowski, 2009

Baberowski, J.: *Czerwony Terror. Historia stalinizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Benken, 2014

Benken, P.: *Wypadki gryfickie 1951 r.* IPN-KŚZpNP, Szczecin.

Bereza, 2003

Bereza, T.: *Represje wobec przeciwników olektywizacji w województwie rzeszowskim* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956)*. Red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, KŚZpNP, Rzeszów.

Bereza, 2005a

Bereza, T.: *Kolektywizacja wsi w powiecie tarnobrzesckim w latach 1948–1956* [w:] *Powiat tarnobrzesckim w latach 1944–1956*. Red. Z. Nawrocki, T. Zych, Tarnobrzesckie Towarzystwo Historyczne, Tarnobrzeg.

Bereza, 2005b

Bereza, T.: *Kolektywizacja wsi w powiecie mieleckim w latach 1948–1956* [w:] *Mielec i powiat mielecki w latach 1944–1956*. Red. Z. Nawrocki, J. Skrzypczak, Muzeum regionalne w Mielcu, Mielec.

Bereza, 2006

Bereza T.: *Polityczne i ekonomiczne aspekty kolektywizacji wsi w województwie rzeszowskim 1948–1956*. maszynopis niepublikowany, Rzeszów.

Bereza, 2007

Bereza, T.: *Kolektywizacja wsi w powiecie sanockim w latach 1948–1956* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*. Muzeum Historyczne w Sanoku, IPN-KŚZpNP. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Rzeszów-Sanok.

Bereza, 2009

Bereza, T.: *Kolektywizacja wsi w powiecie krośnieńskim w latach 1948–1956* [w:] *Krosno i powiat krośnieński w latach 1944–1956*. Red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, C. Nowak, IPN-KŚZpNP, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Rzeszów–Krosno.

Bereza–Chmielowiec, 2004

Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie 1946–1954. Red. T. Bereza, P. Chmielowiec, Rzeszów.

Bonusiak, 2012

Bonusiak, W., *Rozwój demograficzny Rzeszowa w latach 1945–1989* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. 4: *Rzeszów 1945–1989*. Red. W. Bonusiak, Urząd Miasta Rzeszowa, Rzeszów.

Borowiec, 2004

Borowiec, J.: *Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1954*. IPN-KŚZpNP, Warszawa.

Borowiec, 2014

Borowiec, J.: *Polityka karna wobec przestępstw i wykroczeń funkcjonariuszy Urzędu bezpieczeństwa w województwie rzeszowskim (1944–1956)*. IPN-KŚZpNP, Rzeszów.

Bukała, 2017

Bukała, M.: *Meghamisított győzelem Az 1947. január 19-i lengyel szejm-választások a rzeszóvi vajdaságban. Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2017_2_bukala.pdf. (Letöltés: 2018.09.28.)

Chmielowiec, 2008

Chmielowiec, P.: *Urząd Bezpieczeństwa w Brzozowie 1944–1956*. IPN-KŚZpNP, Rzeszów.

Chmielowiec, 2006

Chmielowiec, P.: *Urząd Bezpieczeństwa w Łańcucie 1944–1956*. IPN-KŚZpNP, Rzeszów.

Damien, 2002

Damien, T.: *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu (1950–1956)*. Wydawnictwo TRIO, Warszawa.

Davies, 1992.

Davies, N.: *Boże Igrzysko. Historia Polski*, t. 2, Wydawnictwo Znak, Kraków.

Gruba–Stawiarski–Partyka, 1971

Gruba A. – Stawiarski K. – Partyka K., *Zagadnienia demograficzne, osadnictwo oraz warunki życia ludności [w:] Rzeszowskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*. Red. H. Paślowski, PWN, Warszawa.

Hilger, 2010

Hilger, A.: *Związek Sowiecki 1945–1991 [w:] Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego*. Red. K. Persak, Ł. Kamiński, IPN-KŚZpNP, Warszawa.

Iwaneczko, 2004

Iwaneczko, D.: *Urząd Bezpieczeństwa w Przemyślu 1944–1956*. IPN-KŚZpNP, Rzeszów.

Iwaneczko, 2012

Iwaneczko, D.: *Ogniwo strachu. Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie*. IPN-KŚZpNP, Rzeszów.

Izdebski–Kaczmarek–Krzysztofiński, 2007

Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa. Informator personalny. Red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów.

Jarosz, 1998

Jarosz, D.: *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*. DiG, Warszawa.

Kaliński, 2012

Kaliński, J.: *Gospodarka w PRL*. IPN-KSZpNP, Warszawa.

Konefał, 2001

Konefał, J.: *Opór mieszkańców wsi Lipnica przed kolektywizacją*. „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 10.

Nawrocki, 1997

Nawrocki, Z.: *Rzeszowski aparat bezpieczeństwa wobec nastrojów społecznych związanych z chorobą i śmiercią Józefa Stalina*. „Studia Rzeszowskie”, nr 4.

Paczkowski, 2005

Paczkowski, A.: *Pół wieków dziejów Polski*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Roszkowski, 2003

Roszkowski, W.: *Najnowsza historia Polski 1945–1990*. Świat Książki, Warszawa.

Sowa, 2011.

Sowa, A. L.: *Historia polityczna Polski 1944–1991*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Surdej, 2014

Surdej, M.: *Ostatni Leśni na Rzeszowszczyźnie [w:] Od Ostatnich Leśnych do „Solidarności”. Z dziejów opozycji politycznej i oporu społecznego w Polsce południowo-wschodniej (1956–1989)*. Red. M. Gliwa, M. Krzysztofiński, Rzeszów.

Szurek, 1971

Szurek, I.: *Przemysł [w:] Rzeszowskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*. Red. H. Paślawski, PWN, Warszawa.

Uliasz, 2011

Uliasz, A.: *Prasa regionalna jako nośnik propagandy stalinowskiej*. „Nowiny Rzeszowskie” o śmierci Józefa Stalina. „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy”, nr. 3.

Ważniewski, 1980

Ważniewski, W.: *Rozwój i działalność PZPR w województwie rzeszowski 1948–1975 [w:] Ruch robotniczy na ziemi rzeszowskiej 1918–1975*. Red. B. Syzdek, Warszawa.

Werblan, 2009

Werblan, A.: *Stalinizm w Polsce*. Towarzystwo Wydawnicze i Literackie Sp. z o.o., Warszawa.

Żaryn, 2003

Żaryn, J.: *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*. Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa.

Rövidítések:

KC – Komitet Centralny

MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego

PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

SD – Stronnictwo Demokratyczne

UB – Urząd Bezpieczeństwa Publicznego

WUBP – Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
 ZMP – Związek Młodzieży Polskiej
 ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

¹ Werblan, 2009: 53–56.

² Davies, 1992: 714.; Paczkowski, 2005: 178. Jörg Baberowski, a sztálinizmust kutató német történész szerint ennek a rendszernek a legmélyebb tartalma éppen a terror volt, „a sztálinizmus és terror szinonimák” Baberowski, 2009: 7.

³ Kaliński, 2012: 18–21, 38–39, 49–51.

⁴ Werblan, 2009: 83.

⁵ Żaryn, 2003: 88–156.; Thiriet, 2002.

⁶ Rocznik, 1956: 32.; Gruba–Stawiarski–Partyka, 1971: 98.; Bukala, 2017.

⁷ Rocznik, 1956: 32, 41, 45.; Bukala, 2017.

⁸ Ważniewski, 1980: 368. A sztálinista korszakban a LEMP-ben elvégzett tisztogatások után a párt taglétszáma jelentősen csökkent a Rzeszówi vajdaságban. 1955-ben 49 010 tag volt. APRz fond: Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Rzeszowie [A Lengyel Egyesült Munkáspárt Vajdasági Bizottsága, a továbbiakban: KW PZPR w Rzeszowie], sygn. 8692, Biuletyn informacyjny Egzekutywy KW PZPR w Rzeszowie nr 8, Rzeszów, XI 1955 r., k. 69.

⁹ AZHRL fond: Zjednoczone Stronnictwo Ludowe Naczelny Komitet Wydział Organizacyjny, sygn. 466, Biuletyn statystyczny nr 1. Stan organizacyjny, rozwój oraz działalność ogniw organizacyjnych ZSL w miesiącu październiku 1950 (oldalszám nélkül).

¹⁰ APRz, fond: Wojewódzki Komitet Stronnictwa Demokratycznego w Rzeszowie, sygn. 33, Analiza ewidencji członków i stanu organizacyjnego (załącznik do protokołu z posiedzenie prezydium WK SD w Rzeszowie odbytego w dniu 21 X 1955 r. z udziałem Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej i Wojewódzkiego Sądu Stronnictwa, k. 8.

¹¹ Ważniewski, 1980: 372, 392.

¹² Bereza, 2006: 257–259.; Jarosz, 1998: 108–109. Bövebben a Rzeszówi vajdaságban lezajlott kollektivizálásáról lásd: Bereza, 2005a: 107–118.; 2005b: 196–209.; 2007: 25–44.; 2009: 271–285.

¹³ Szurek, 1971: 140–162.

¹⁴ Bonusiak, 2012: 973.

¹⁵ AIPN Rz, sygn. 04/20, Telefonogram do szefów WUBP, Warszawa, 4 III 1953 r., k. 1.

¹⁶ Józef Stalin nie żyje. Do Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, Rady Ministrów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. *Nowiny Rzeszowskie*, 1953, nr 57, p. 1.; Do Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, Do Rady ministrów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, Do Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. Uo. p. 3.

¹⁷ Roszkowski, 2003: 262–263.

¹⁸ Bereza, 2006: 210.; Uljasz, 2011: 121–134.

¹⁹ Więcej uwagi sprawie wzrostu i regulowania składu partii. *Nowiny Rzeszowskie*, 1953, nr 72, p. 1.

²⁰ AIPN Rz, sygn. 04/20, Pismo zastępcy szefa WUBP w Rzeszowie kpt. A. Mickiewicza do Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego, Rzeszów, 5 III 1953 r., k. 4–5; Nawrocki, 1997: 116–117.

²¹ AIPN Rz, sygn. 04/21, Pismo PUBP w Brzozowie do naczelnika Wydziału Ogólno-Organizacyjnego WUBP w Rzeszowie, Brzozów, 14 IV 1953 r., k. 11–19; AIPN Rz, sygn. 04/22, Sprawozdania z przebiegu pracy operacyjnej PUBP w Przeworsku i oceny politycznej z przebiegu dni w czasie choroby i po śmierci tow. Stalina, Przeworsk, 14 IV 1953, k. 77; AIPN Rz, sygn. 04/204, Sprawozdanie z pracy śledczej Referatu Śledczego PUBP w Lubaczowie za okres 1 III – 30 III 1956 r., Rzeszów, 28 III 1956 r., k. 71; Nawrocki, 1997: 117–121.

²² Nawrocki, 1997: 123–124.

²³ Sowa, 2011: 186–194.

²⁴ Az események az ötvenes évek elején Lengyelország északi részén található Gryficei járásban történtek, amikor jelentős hatalmi túlkapasra került sor a parasztokkal szemben a gabona átvétele során. Ugyanakkor a parasztok panaszaik nyomán az elkövetőket 1951-ben egy kirakatperben elítélték. A gryficei eseményekről lásd: Benken, 2014.

²⁵ Konefał, 2001: 240–244.; Bereza, 2003: 293–310.

²⁶ APRz, fond: KW PZPR w Rzeszowie, sygn. 3, Protokół z III wojewódzkiej konferencji partyjnej w Rzeszowie odbytej w dniach 3–4 V 1953 r., k. 3–88.

²⁷ Az ügyek felülvizsgálata után minden kiszabott halálbüntetést letöltendő börtönbüntetésekre változtattak. Lásd: Borowiec, 2004: 257–258.; Bereza–Chmielowiec, 2004: 34, 42, 59, 62, 64.; Surdej, 2014: 60–62.

²⁸ Borowiec, 2004: 209.

²⁹ APRz, fond: KW PZPR w Rzeszowie, sygn. 8579, Informacja Referatu Sprawozdawczego Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Rzeszowie dla sekretarzy, kierowników wydziałów KW, Rzeszów, 29 IV 1954 r. k. 33–34; Bereza, 2006: 219.

³⁰ Bereza, 2006: 203, 219, 229.

³¹ AIPN Rz, sygn. 04/48, Telefonogramy szefa WUdsBP w Rzeszowie za I–VI 1955 r.; AIPN Rz, sygn. 04/81, Sprawozdanie miesięczne Referatu Wiejskiego WUBP w Rzeszowie za miesiąc X i XI 1954 r. do Inspektoratu Wiejskiego MBP w Warszawie, k. 22–36; APRz, fond: KW PZPR w Rzeszowie, sygn. 8579, Informacja Referatu Sprawozdawczego Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Rzeszowie do sekretarzy, kierowników, Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjne, Rzeszów, 14 XI 1954 r., k. 56–57; AIPN Rz, sygn. 04/248, Meldunek dzienny do kierownika WUdsBP w Rzeszowie, Radymno, 10 V 1955 r., k. 2; AIPN Rz, sygn. 04/202, Sprawozdanie kierownika delegatury ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Lubaczowie za I kwartał 1955 r. do kierownika WUdsBP w Rzeszowie, Lubaczów, 1 IV 1955 r., k. 1–2; AIPN Rz, sygn. 04/272, Sprawozdanie kierownika PUdsBP w Strzyżowie za okres 10 XI – 31 XII 1954 r., Strzyżów, 3 I 1955 r., k. 5; Bereza, 2006: 220.

³² Bereza, 2006: 220–221.

³³ Izdebski–Kaczmarek–Krzysztofiński, 2007: 16–18.; Iwaneczko, 2004: 30.; Iwaneczko, 2012: 90.; Chmielowiec, 2006: 48.; Chmielowiec, 2008.

³⁴ Hilger, 2010: 56–57.

³⁵ Izdebski–Kaczmarek–Krzysztofiński, 2007: 16–18.; Iwaneczko, 2004: 30.; Iwaneczko, 2012: 90.; Chmielowiec, 2006: 48.; Chmielowiec, 2008: 60–61.

³⁶ Iwaneczko, 2004: 30.; Iwaneczko, 2012: 88, 90.

³⁷ APRz, fond: KW PZPR w Rzeszowie, sygn. 8579, Informacja Referatu Sprawozdawczego WO KW PZPR w Rzeszowie do sekretarzy, kierownik wydziałów, WKKP, Rzeszów, 5 II 1955 r., k. 64; Informacja Referatu Sprawozdawczego WO KW PZPR w Rzeszowie do sekretarzy, kierownik wydziałów, WKKP, Rzeszów, 8 III 1955 r., k. 71–72; Bereza, 2006: 203, 223, 228, 234.

³⁸ APRz, fond: KW PZPR w Rzeszowie, sygn. 8579, Informacja Referatu Sprawozdawczego WO KW PZPR w Rzeszowie do sekretarzy, kierownik wydziałów, WKKP, Rzeszów, 6 V 1955 r., k. 82; Bereza, 2006: s. 223.